

УДК 330.101.542

Системна модель оцінки ефективності підприємства
System model of enterprise efficiency evaluation

Благодир Л.М.

Blagodyr L.M.

Вінницький національний технічний університет

Vinnitsya National Technical University

Стаття присвячена теоретико-методологічним засадам оцінки ефективності підприємства. Розглянуто сутність ефективності як економічної категорії, визначено основні підходи до оцінювання ефективності підприємства. Запропоновано системну модель ефективності на основі багатокритеріального підходу до її оцінки на підприємстві.

The article deals with the procedure of the enterprise efficiency evaluation. The essence of efficiency as an economic category along with the main approaches to the enterprise efficiency evaluation is considered here. System model based on the multiobjective approach to a problem of enterprise efficiency evaluation is presented here.

Ключові слова: ефективність підприємства, критерій ефективності, показник ефективності, прибуток, системна модель ефективності.

Key words: enterprise efficiency, criterion of efficiency, efficiency indicator, profit, multiobjective approach, system efficiency model.

Вступ. Обов'язковою передумовою успішного функціонування і розвитку підприємства є визначення і оцінка його ефективності. Дослідження проблеми оцінки ефективності діяльності підприємства зумовлене багатьма факторами, зокрема такими як обмеженість економічних ресурсів, а також бажання суб'єктів господарювання отримати максимальний ефект при найнижчих витратах.

У вітчизняній економічній науці поняття «ефективність виробництва» як економічна категорія сформувалась в кінці 20-х рр. ХХ ст.

Надалі теорія ефективності отримала подальший розвиток при складанні та оцінюванні перших планів п'ятирічок, в яких продуктивність праці і собівартість продукції затверджувались в якості обов'язкових планових завдань.

Найбільший розвиток теорія ефективності в сучасному її трактуванні отримала в кінці 50-х і першій половині 60-х рр. ХХ ст. в роботах академіків С.Г. Струмиліна, Т.С. Хачатурова, С.С. Сергєєва та ін.

Тривалий час на Заході ефективність як економічна категорія розглядалась у комплексі з вивченням окремих проблем розвитку суспільного виробництва. Так, представники неокласичного напрямку в економічній теорії вважають, що від того, наскільки ефективно суспільство використовує фактори виробництва і раціонально розподіляє доходи, залежить економічна рівновага і прогрес суспільного виробництва.

На сьогоднішньому етапі однією з найважливіших економічних проблем є питання правильного вимірювання ефективності на всіх рівнях народного господарства. Це пов'язано насамперед з незавершеністю, протиріччями в питаннях розробки принципів положень теорії і методології ефективності виробництва, включаючи розуміння суті самої проблеми, основних її критеріїв, системи показників і факторів підвищення ефективності.

Дослідженню різних аспектів ефективності присвячені праці багатьох вчених, а саме Н. Шишкіної [3], О.В. Мороза, Є. Іщенко [4], А.М. Турила [7], О.Ф. Савченка, А.К. Птушенка [6] та ін.

Принциповим в аналізі даної проблеми з позицій системного підходу є те, що в самому трактуванні поняття ефективності до цього часу відсутня чітка визначеність. В середовищі вчених-економістів спостерігаються суттєві розбіжності в розумінні сутності цієї категорії, методів її суспільного обліку, критеріїв і показників.

Водночас автор [3] визнає, що ефективність є комплексною, а за визначенням В.І. Рибіна й І.В. Можайскової, «багатогранною економічною категорією».

Різноманіття поглядів на ефективність пов'язано насамперед з вибором критеріїв її оцінки.

В економічній літературі висвітлено різні точки зору з приводу існування одного чи кількох критеріїв економічної ефективності.

Прихильники єдиного критерію [2, 6] вважають, що ця вимога повинна поширюватись на всі рівні господарювання. Ефективність суспільного виробництва повинна плануватись на основі єдиного критерію шляхом співставлення результатів виробництва (ефекту) з витратами живої й уречевленої праці чи застосовуваними ресурсами.

Решта економістів [3, 4, 5, 7] говорять про необхідність використання різних критеріїв ефективності залежно від рівня управління економікою. Оскільки кожне підприємство має власну мету виробництва, то повинен бути і власний критерій ефективності, який відповідає його власним економічним інтересам.

На нашу думку найбільш виважений методологічний підхід до дослідження економічної ефективності наведено в роботі [3]. Автор пропонує розглядати ефективність спочатку у всезагальному її значенні, а вже потім у специфічних її проявах.

В якості специфічного її прояву будемо розглядати ефективність підприємства, адже саме підприємство за визначенням Г.Б. Клейнера є «основною клітиною економічного організму», його діяльність зрештою чинить вплив на ефективність і на макроекономічному рівні.

В результаті аналізу літературних джерел із зазначеної проблематики нами виділено такі основні підходи до оцінки ефективності підприємства:

1. Ефективність як показник, що характеризує ступінь пристосованості системи до вирішення задачі, заради якої вона була створена [6].
2. Ефективність як співвідношення між результатами діяльності підприємства і витратами ресурсів, спрямованими на їх досягнення [1,7].
3. Ефективність як ступінь відповідності еталону [5].

4. Ефективність як показник ступеню реалізації інтересів всіх груп агентів підприємства [3, 4].

Постановка завдання. Метою статті є розробка моделі оцінки ефективності функціонування підприємства в умовах ринкової економіки.

Категорія ефективності притаманна всім суспільно-економічним формаціям. В загальному під ефективністю в умовах будь-якого способу виробництва розуміють співвідношення між ресурсами (витратами) праці (минулої й живої) і масою матеріальних та духовних благ, отриманих за допомогою цієї праці.

Мета і направленість процесу відтворення, соціально-економічна сутність його ефективності потребують єдиного критерію для вираження її внутрішньої міри. Разом з тим це не означає, що такий критерій повинен бути єдиним і всеохоплюючим. Адже кінцева мета економіки є системним утворенням, тому поряд з єдиним основним народногосподарським критерієм існують й інші критерії, які виражають ефективність підприємств, промислових і виробничих об'єднань, територіальних і виробничих комплексів, галузей промисловості тощо.

В свою чергу це вимагає проведення чіткої межі між критеріями (умовами існування) і показниками ефективності на всіх рівнях народного господарства.

Як зазначає автор [6], критерій повинен відповідати суті задачі, для вирішення якої призначена досліджувана система. Водночас критерій ефективності формалізує ефективність виробництва і постає у вигляді внутрішньої міри відтворення. Отже, критерій має і кількісну сторону.

Показники є формою вираження сутності ефективності виробництва, а також дозволяють проводити якісно-кількісний аналіз економіки в цілому, різних сторін розширеного відтворення.

Кожен показник характеризує певну область ефективності. Основному й окремим критеріям ефективності відповідає власний ряд показників.

Отже, в дослідженні ефективності задача полягає насамперед в тому, аби відшукати показники, які максимально наближаються до критеріїв як до сутності в якісно-кількісній визначеності ефективності.

Умовою існування (критерієм) економічної ефективності підприємства є факт задоволення ним суспільних потреб, тобто купівлі-продажу товару на ринку. До моменту реалізації правомірним буде говорити про «продукт» чи «продуктивність» [6]. Значить достатнім критерієм економічної ефективності є наявність прибутку.

Проте показник прибутку як критерій ефективності функціонування підприємства має ряд суттєвих обмежень [4]. Насамперед тому, що показниками прибутку можна легко маніпулювати з метою фальсифікації результатів фінансово-господарської діяльності. Крім того, прибуток, як і показники прибутковості вимірює результати минулої діяльності підприємства, але аж ніяк не його майбутній потенціал. Отримання прибутку і його максимізація є умовою виживання і розвитку підприємства, а не метою його діяльності. Зрештою прибуток – абсолютний фінансовий результат і самостійно він не може адекватно характеризувати рівень ефективності роботи підприємства без співставлення з авансованими чи спожитими ресурсами.

В роботі [4] наведено результати дослідження ефективності діяльності кращих компаній США за критеріями прибутковості і зростання. За цими показниками визначені найбільш успішні компанії, які через кілька років виявилися неефективними. Тому результативність діяльності підприємства повинна досягатись по всім напрямкам і цілям його діяльності, а прибуток є показником ефективності управління і характеризує підприємство як єдину систему. А як відомо, метою управління підприємством є забезпечення його стійкого функціонування в зовнішньому середовищі впродовж тривалого часу.

Зрештою можемо зробити висновок, що прибутковість не завжди гарантує ефективність підприємства.

Результати. Ефективність кожного підприємства базується на оптимальному співвідношенні трудових ресурсів, капіталу і природних ресурсів.

Економічна ефективність виробництва як економічна категорія відображає дію об'єктивних економічних законів, яка проявляється в результативності виробництва.

Як зазначає О.Ф. Савченко, економічна ефективність проявляється двояко: як загальноекономічна та соціально-економічна ефективність. Економічну і соціальну ефективність виробництва виражають різні поняття. Економічна ефективність означає ефективність функціонування матеріального виробництва без його соціальної визначеності. Вона відбиває рівень досягнення об'єктивної мети виробництва, здійснення його основних виробничих функцій.

Соціальна ефективність у кінцевому підсумку пов'язана з особистими інтересами виробників і виражає міру виконання виробництвом основних функцій виробничо-економічного характеру. Тому проблема підвищення ефективності виробництва повинна вирішуватись в тісному поєднанні її економічних та соціальних аспектів.

Власне економічна ефективність показує корисний кінцевий ефект від використання засобів виробництва і живої праці, віддачу від сукупних капіталовкладень. Водночас заходи, спрямовані на підвищення ефективності виробництва слід оцінювати не лише з економічної точки зору, але й з урахуванням певного соціального результату – покращення умов праці, розвитку соціальної інфраструктури підприємства, підвищення заробітної плати тощо.

З сутності категорії ефективності слідує її прямий зв'язок з накопиченням, додатковими капіталовкладеннями у виробництво і в здійснення всього процесу соціально-економічного розвитку. Тому нам видається дещо необґрунтованою думка про те, що ефективність підприємства визначає його здатність досягати раніше поставлених цілей і жодним чином не пов'язана з жодним кількісним індикатором його діяльності, зокрема з показником

прибутку підприємства. Обмеженість застосування такого підходу очевидна: цілі підприємства не завжди будуть чітко сформульованими, а це в свою чергу ускладнить оцінку ступеня їх досягнення; реальні цілі підприємства характеризують бажаний стан підприємства по багатьом напрямкам його діяльності (ринкові, фінансові, організаційні, інноваційні цілі тощо). Крім того формування цілей діяльності підприємства з урахуванням інтересів зацікавлених груп і умов зовнішнього середовища є функцією управління. Від чіткості й правильності їх постановки залежить ефективність діяльності підприємства.

На сучасному етапі правомірним буде застосування багатокритеріального підходу до оцінки ефективності діяльності підприємства, адже визначення цілей його діяльності на сьогодні носить багатоаспектний характер.

Підприємство – відкрита соціально-економічна система, яка розвивається відповідно до універсальних закономірностей розвитку систем [5]. Тому його структуру можна розглядати як результат причинно-наслідкових зв'язків, які підприємство встановлює з навколишнім середовищем. Підприємство як комерційна організація є об'єднанням трьох основних груп учасників: власників, найманого менеджменту та найманих працівників. Як зазначає О.В. Мороз, при цьому виникає ефект різноманітних очікувань, які мають місце як з боку учасників підприємства, так і відповідних груп зовнішніх стейкхолдерів: споживачів, постачальників, інвесторів, держави тощо, які впливають на діяльність цього об'єднання.

Інтереси всіх соціальних груп, які мають пряме або ж опосередковане відношення до підприємства, є значимими для нього, а тому повинні бути реалізовані як частина очікувань суспільства від підприємства.

Для цього необхідно розробити системну модель ефективності, засновану на вимірюванні ступеню реалізації інтересів всіх груп агентів підприємства.

Дослідження ефективності підприємства можна здійснити шляхом вивчення шести елементів:

- 1) спроможності підприємства забезпечити умови реалізації спільних інтересів учасників;
- 2) ступеню реалізації інтересів кожного учасника підприємства;
- 3) ступеню реалізації інтересів споживачів, постачальників, держави, інвесторів;
- 4) можливості підвищення ефективності за рахунок зміни механізму узгодження інтересів учасників підприємства;
- 5) можливості підвищення ефективності комерційної діяльності за рахунок зміни механізму узгодження інтересів підприємства і його споживачів, постачальників, інвесторів, а також держави;
- б) загального рівня ефективності підприємства і можливостей її підвищення.

Використання комплексної моделі для розробки і реалізації заходів, спрямованих на підвищення ефективності підприємства передбачає розподіл її елементів на три рівні аналізу, кожен з яких має певний ступінь значимості і дозволяє вирішити певне коло задач.

На першому рівні дослідження ефективності діяльності підприємства аналізують умови, які визначають можливості реалізації цілей, спільних для всіх суб'єктів, зацікавлених в результатах діяльності підприємства. Він передбачає використання традиційного підходу до визначення і розрахунку показників ефективності організаційно-економічного механізму управління підприємством, який полягає в кількісній інтерпретації всіх сторін діяльності підприємства.

На цьому етапі слід обрати ключові показники ефективності, які дозволяють відслідковувати і діагностувати результати діяльності підприємства. В кількісному вираженні ключові показники інформують про те, наскільки підприємство є результативним в важливих для його діяльності напрямках.

Другий рівень дослідження ефективності підприємства складають показники й умови, що визначають його здатність забезпечувати реалізацію

інтересів кожної групи учасників підприємства, а також споживачів, постачальників, інвесторів, держави, тощо.

Аналіз рівня реалізації інтересів покупців передбачає вивчення їх потреб і співставлення з ними основних характеристик продукції: ціна, якість, споживчі властивості, упаковка, асортимент тощо.

Оцінити ступінь відповідності підприємства інтересам постачальників можна, дослідивши періодичність і своєчасність поставок сировини і матеріалів, об'єми цих поставок, наявність в них браку, а також своєчасність розрахунків за поставки.

Для того, аби оцінити взаємодію між підприємством і державою, потрібно з'ясувати, яка величина і строки погашення заборгованості з податкових платежів, чи відповідає підприємство нормативним вимогам, які пред'являються до суб'єктів господарювання цієї галузі (вимоги ліцензування, екологічної безпеки, охорони праці тощо).

Якщо на даному етапі дослідження ефективності буде виявлено ряд протиріч, це буде свідчити про певний дисбаланс інтересів, який згодом може перерости в реальну загрозу для можливості досягнення спільних цілей учасників підприємства. Виходячи з інтересів кожної групи можна сформулювати цілі діяльності підприємства і критерії ефективності з точки зору учасників групи.

Третій рівень оцінки ефективності підприємства передбачає вивчення умов, які дозволяють забезпечити можливість реалізації інтересів учасників підприємства в довгостроковій перспективі. На цьому етапі необхідно виявити обмеження і можливості підвищення ефективності на основі обстеження внутрішніх можливостей підприємства і зовнішніх умов, в яких воно діє.

Слід зазначити, що наведений перелік показників в рамках етапів дослідження ефективності не є остаточним і може бути доповнений. Адже набір цих показників залежить від цілого ряду факторів, до яких насамперед можна віднести сферу діяльності підприємства (виробництво, сфера послуг), галузь, певні особливості роботи.

Висновок. Можемо зазначити, що на сучасному етапі формування ринкових відносин підприємство задля успішного функціонування повинно задовольняти інтереси найрізноманітніших груп впливу. Для збалансування різнопланових інтересів необхідно, аби всі учасники підприємства, а також його стейкхолдери не намагалися максимізувати власні інтереси, ігноруючи інших агентів. Підприємство повинно знайти певну зону толерантності, в якій воно могло б ефективно функціонувати і задовольняти вимоги всіх своїх агентів. Така зона дозволить підтримувати певну рівновагу між різними цілями підприємства, такими як об'єм продажу, прибуток, задоволеність інтересів персоналу, споживачів тощо.

Якщо ж підприємство намагається максимізувати якийсь один показник, одразу виникає протиріччя, адже як правило кожен показник пов'язаний з певною групою інтересів. Підприємство залишає зону толерантності. Тому, як вихід, воно повинно орієнтуватись на досягнення задовільного рівня по деякій множині різнопланових критеріїв ефективності.

Література

1. Методологические проблемы эффективности и интенсификации в условиях социализма./Под ред. д.э.н. В.И. Рыбина, д.э.н. И.В. Можайской. Монография. – М.: Наука, 1987. - 336 с.
2. Мазур И.И., Шапиро В.Д., Ольдерогги Н.Г. Эффективный менеджмент. – М.: Высшая школа, 2003. - 555 с.
3. Шишкина Н. Методология оценки эффективности макроэкономики // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2004. - № 2. - с. 6-8.
4. Ищенко Е. прибыль как критерий эффективности функционирования предприятия// Економіст. – 2005. - № 8. - с.90 – 92.
5. Барановская В., Ципуринда В. Необходимы ли обществу высокая эффективность и производительность предприятия?// Менеджмент и менеджер. -2005. - № 6. – с. 64 – 66.
6. Птушенко А. К вопросу о понятиях и критериях эффективности экономики.// Общество и экономика. – 2004. - № 10. – с.157 – 167.
7. Турило А.М., Турило А.А. Методологические и методические аспекты совершенствования оценки экономической эффективности// Економіка промисловості. – 2003. - № 1. – с. 16 – 20.